

Väckt fråga om byggnadsminnesförklaring av Kvarnadalen; Sällstorps-Svenstorp samfällighet nr 4, Varberg Sällstorps-Svenstorp S:4, Stora Råred samfällighet nr 5, Varberg Stora Råred 1:20, Stora Råred samfällighet nr 3, Stora Råred samfällighet nr 4, Ulvatorp fastighet nr 2, Varberg Ulvatorp 2:2, Ulvatorp samfällighet nr 1, Varberg Stora Råred 1:12, Varberg Stora Råred 1:18, Varberg Stora Råred 1:9, Varberg Stora Råred S:1, Sällstorps socken, Varbergs kommun.

BESLUT

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § Kulturmiljölagen (1988:950) Kvarnadalen; Sällstorps-Svenstorp samfällighet nr 4, Varberg Sällstorps-Svenstorp S:4, Stora Råred samfällighet nr 5, Varberg Stora Råred 1:20, Stora Råred samfällighet nr 3, Stora Råred samfällighet nr 4, Ulvatorp fastighet nr 2, Varberg Ulvatorp 2:2, Ulvatorp samfällighet nr 1, Varberg Stora Råred 1:12, Varberg Stora Råred 1:18, Varberg Stora Råred 1:9, Varberg Stora Råred S:1, Sällstorps socken, Varbergs kommun, för byggnadsminne. Avgränsningen av byggnadsminnet har markerats på bifogat kartmaterial.

SKYDDSBESTÄMMELSER

Länsstyrelsen meddelar med stöd av 3 kap 2 § Kulturmiljölagen följande skyddsbestämmelser:

1. Byggnaderna A, B, C, D, E, F, G, H får inte rivas, flyttas, byggas om, byggas till eller på andra sätt förändras såväl utvändigt som invändigt.
2. Byggnaderna A, B, C, D, E, F, G, H får inte förändras med avseende på planlösning, stomme samt fast inredning såsom golv, monterade kvarnstenar och skovelhjul.
3. Till byggnaderna A, B, C, D, E, F, G, H hörande vattenrännor, fördämningar, broar och andra kvarnanordningar får inte rivas, flyttas, byggas om, byggas till eller på andra sätt förändras.
4. Byggnaderna A, B, C, D, E, F, G, H ska vårdas och underhållas så att de inte förfaller. Vården och underhållet ska ske på ett sådant sätt att deras kulturhistoriska värden inte minskar, och med material och metoder som är anpassade efter byggnadernas egenart.

Området inom byggnadsminnet ska även som helhet vårdas och underhållas på ett sådant sätt att byggnadsminnets sammantagna karaktär och huvudsakliga struktur är avläsbar.

Länsstyrelsen lämnar råd och anvisningar i fråga om underhåll av byggnaderna. Ändringar av BM kräver tillstånd från Länsstyrelsen i form av dispens från nuvarande skyddsbestämmelser, enligt 3 kap 14§ KML. Om särskilda skäl finns får Länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § Kulturmiljölagen lämna dispens från ovan nämnda skyddsbestämmelser.

Kommentar till skyddsbestämmelser

Byggnadsminnet består av åtta skvaltkvarnar med tillhörande kvarnanläggningar, vilka tillsammans utgör de områden som omfattas av skyddsbestämmelserna.

Byggnadsminnets syfte är dels att skydda varje kvarnbyggnad men också den pedagogiska helhet som kvarnmiljöerna utgör, både individuellt och gemensamt, vilket gör att anläggningarna som tillhör var och en av kvarnbyggnaderna är en omistlig del av den synnerligen kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljön. Bedömningen av byggnadsminnets fysiska omfattning ska ske utifrån byggnadsminnets skyddsbestämmelser och dess faktiska utbredning på platsen. Byggnadsminnesområdena, utmärkta i det bifogade kartmaterialet, är till stora delar en utvidgning av de nuvarande samfällighetsgränserna. Området ska även i övrigt hållas i sådant skick att byggnadsminnets karaktär och utseende inte förvanskas.

HUR MAN ÖVERKLAGAR

Detta beslut kan enligt 3 kap 19 § KML överklagas hos förvaltningsrätten i Göteborg. Skrivelsen ska dock skickas eller lämnas till Länsstyrelsen i Hallands län, som måste ha fått skrivelsen inom tre veckor från den dag då ni fick del av beslutet. I annat fall kan överklagandet inte tas upp till prövning. Av överklagandet ska framgå vilket beslut som överklagas och den ändring i beslutet som ni begär. Ni bör också tala om varför beslutet ska ändras. Finns handlingar eller annat till stöd för överklagandet bör dessa bifogas.

För en part som företräder det allmänna räknas överklagandetiden om tre veckor från den dag då länsstyrelsens beslut meddelades.

REDOGÖRELSE FÖR ÄRENDET

Fråga om byggnadsminnesförklaring väcktes den 8 juni 2015 av Kulturmiljö Halland.

Postadress	Besöksadress	E-post	Telefon
301 86 HALMSTAD	Slottsgatan 2	halland@lansstyrelsen.se	010 – 224 30 00

Länsstyrelsen har därefter låtit dokumentera och utreda byggnadernas och gårdsmiljöns kulturhistoriska värde.

Underrättelse med beskrivning, dokumentation och förslag till skyddsbestämmelser har tillsänts kvarnägarna, de kända fastighetsägarna, representanter för de outredda samfälligheter som i vissa fall är fastighetsägare och Veddige-Ås-Sällstorps hembygdsförening, den 8 november 2017.

Ingen av de ovannämnda har inkommit med invändningar mot en byggnadsminnesförklaring och de föreslagna skyddsbestämmelserna.

Remiss med beskrivning, dokumentation och förslag till skyddsbestämmelser har sänts till Hallands läns museer; Kulturmiljö Halland, Varbergs kommuns byggnadsnämnd och kultur- och fritidsnämnd, den 8 november 2017. Byggnadsnämnden har som enda remissinstans uttalat sig och stödjer en byggnadsminnesförklaring. Inte heller Länsstyrelsens miljövårdsenhet har någon erinran mot

beslutet om byggnadsminnesförklaring, men poängterar att kvarnarna utgör vattenverksamhet och därför även lyder under Miljöbalken (1998:808).

Samråd och informationsmöte hölls tillsammans med Veddige-Ås-Sällstorps hembygdsförening på hembygdsgården i Veddige 2017-11-28. Under mötet deltog 16 personer, utöver länsstyrelsens representanter, efter att inbjudan gått ut till kvarnägarna, de identifierade fastighetsägarna, representanter för samfälligheterna och berörda medlemmar i hembygdsföreningen.

BESKRIVNING

Historik

Halland är ett landskap med många bäckar och åar som rinner från det höglänta inlandet ner mot slättbygderna vid havet, och det har länge funnits goda förutsättningar att använda vattnets kraft.

I Ulvatorpsbäcken, längs en sträcka på några kilometer från källan i en höglänt mosse till den rinner ut i jordbrukslandskapet, finns en fallhöjd på nästan 60 meter.

Förutsättningarna för kvarndrift har därför varit mycket goda och man tror att kvarn-lägena vid Ulvatorpsbäcken har sitt ursprung i mitten på 1600-talet, med belagda uppgifter om elva skvaltkvarnar på platsen år 1697.

Kvarnarna har varit husbehovskvarnar, avsedda för gårdarnas egna behov och samägts av en eller ett par gårdar bland bönderna i Ulvatorp, Råryd och Svenstorp i Sällstorps socken och Vallby i Veddige socken.

Åtta av kvarnarna finns dokumenterade i landsbeskrivningen för Hallands län från 1729. Antalet kvarnar ökade sedan till 12 eller 13 kvarnar år 1784 och vid 1800-talets början, då antalet kvarnar var som högst och det lär ha funnits uppemot 15, för att sedan kontinuerligt minska till sju kvarnar år 1872.

Skvaltkvarnarna i Ulvatorpsbäcken har varit kontinuerligt i drift fram till 1910- och 1920-talen, undantaget kvarn F och H som var i bruk in på 1930-talet och någon kvarn som även ska ha malt sporadiskt under andra världskriget.

Byggnadsbeskrivning

I dag återstår åtta skvaltkvarnar, inklusive dämmen och kanaler. Det finns även ruiner av sju kvarnlägen, inklusive grundstenar till kvarnbyggnader, dämmen, kanaler och fundament för rännor längs med bäckens lopp och totalt har det funnits 15 kvarnplatser. När det gäller de befintliga skvaltkvarnarnas ålder är det inte fastställt med säkerhet, men flera av dem har årtal inristade och det äldsta anger år 1771 för kvarn D.

När det gäller utseende och byggnadsskick är kvarnbyggnaderna mycket likartade: relativt små, rektangulära byggnader med gavelentré. Byggnaderna är huvudsakligen uppförda i skiftesverk, som är en av de vanligaste byggnadsteknikerna bland Hallands kvarnbyggnader.

Utöver Stora och Lilla dämm har varje enskild kvarn ett eget dämme, vars konstruktion är likartad för samtliga kvarnar i Kvarnadalen, varifrån vattnet leds in i en kanal och vidare in i en lutande träränna.

Även när det gäller utformning av kvarnmaskineriet finns stora likheter mellan kvarnarna, delvis på grund av de senaste decenniernas restaureringar. Stenkarens utformning är exempelvis i det närmaste identisk i alla kvarnar. Det finns dock en viss variation i skovelhjulens utformning, särskilt mellan kvarn B, som förefaller vara det äldsta, och kvarn G och D, vars hjul är från 2001. När det gäller malstenarna har flera av dessa en diameter på 120-130 cm, vilket sammanhanget betraktas som relativt stort.

Skillnaderna mellan kvarnbyggnaderna märks framför allt i taktäckningen, som varierar mellan tegel och vass. Flera av skvaltkvarnarna har den äldre typen av takkonstruktion, bestående av en enda ryggås med tillhörande sparrar. I de fall taktäckningens bytts ut mot tegel har det tillkommit en sidoås per takfall.

Merparten av kvarnarna, rännorna och dämmena har restaurerats flera gånger under de senaste decennierna, bland annat 1991, 2001, 2007, 2008 och 2015. Tak har lagts om och utsatta delar av trä bytts ut i exempelvis skovelhjul, ränna och dämmen, och några byggnader har delvis klätts med panel. Restaureringarna har företagits av hembygds-föreningen och av kunniga hantverkare, delvis med stöd av Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet.

Kulturhistorisk värdering

Skvaltkvarnarna i Ulvatorpsbäcken, eller Kvarnadalen som den också kallas, är en uppskattad kulturmiljö. Genom hembygdsföreningens försorg och genom lokaliseringen i ett populärt naturområde som genomkorsas av Hallandsleden har Kvarnadalen kommit att bli både välkänd och välbesökt. Dess betydelse som kulturmiljö för Halland i allmänhet och det lokala sammanhanget i Sällstorp med omnejd i synnerhet är således förhållandevis stor.

Som kulturmiljö bär skvaltkvarnarna på flera olika typer av värden, varav det mest framträdande är att de utgör en företeelse som får betraktas som oerhört sällsynt, om inte unik i landet.

Det är högst anmärkningsvärt med åtta välbevarade skvaltkvarnar inom ett så avgränsat geografiskt område.

Utöver sällsyntheten bottnar en stor del av det kulturhistoriska värdet i att både de individuella kvarnmiljöerna och Kvarnadalen i sin helhet i så hög grad är ett läsbart tidsdokument och har stor potential som samhällshistorisk kunskapskälla. De kvarvarande kvarnmiljöerna bildar tillsammans med dämmen, intagskanaler och välbevarade ruiner en geografiskt avgränsad, pedagogisk helhet som på ett greppbart sätt berättar om graden av förberedelse, arbete och samarbete som krävdes för att få kvarndriften att fungera. Tillsammans skänker detta en inblick i 1700- och 1800-talens halländska bondesamhälle och ger en tydlig uppfattning om kvarndriftens stora samhälleliga och ekonomiska betydelse.

Den långa kontinuiteten i kvarnverksamheten är ytterligare en aspekt av dess kulturhistoriska värde, som en förindustriell miljö som brukats på huvudsakligen samma sätt från 1600-talet och in på 1900-talet.

Individuellt är kvarnarna i huvudsak välbevarade och i bra skick, och har höga värden utifrån ett byggnadshistoriskt perspektiv, men de är inte unika.

Sammanfattningsvis är Kvarnadalens värde som kulturmiljö uppbyggt av flera värden, varav de viktigaste är att miljön inte har någon känd motsvarighet samt att Kvarnadalen utgör en i huvudsak välbevarad och tydligt läsbar helhet.

MOTIVERING

Trots kvarndriftens avgörande betydelse för människan i det agrara Sverige för många kvarnar i dag en tynande tillvaro. Sakta men säkert försvinner de en efter en och med dem även en del av vår förståelse för vårt förflutna. De kvarnar som finns kvar och förvaltas, i många fall av hembygdsföreningar och andra eldsjälar, blir därigenom ännu mer betydelsefulla.

Det finns förhållandevis många byggnadsminnesförklarade kvarnar och kvarnmiljöer i landet i dag, men få eller ingen som motsvarar den

anmärkningsvärt omfattande och pedagogiska helhetsmiljö som finns vid Ulvatorpsbäcken.

Länsstyrelsen anser också att det är viktigt att väga in den betydelse Kvarnadalen har idag, och de värden den representerar. Detta förmedlas dels genom att Kvarna-dalen är en mycket uppmärksammas, uppskattad och välbesökt kulturmiljö, men också i det starka lokala engagemang som kulturmiljön väcker.

Sammantaget anser Länsstyrelsen att Kvarnadalen är en mycket säregen kulturmiljö, där de välbevarade enskilda kvarnanläggningarna tillsammans utgör en pedagogiskt avläsbar helhet som är väl lämpad att företräda sin bebyggelsekategori bland länets byggnadsminnen.

Länsstyrelsen anser därför att Kvarnadalen skall betraktas som en synnerligen värdefull kulturhistorisk miljö och att den därmed skall förklaras som byggnadsminne enligt 3 kap Kulturmiljölagen (SFS 1988:950).

Beslut i detta ärende har fattats av landshövding Lena Sommestad efter föredragning av byggnadsantikvarie Daniel Cardell. I beredningen av ärendet har även deltagit länsantikvarie Hans Bergfast.

Lena Sommestad
Landshövding

Daniel Cardell
Byggnadsantikvarie

Detta beslut har godkänts digitalt och saknar därför namnunderskrifter.

Bilagor

1. Översiktskarta
2. Översiktskarta över avgränsningen av byggnadsminnet Kvarnadalen 2A-2H. Detaljkartor över avgränsningen av byggnadsminnet Kvarnadalen
3. Byggnadsminnesutredning

Sändlista

[Redacted list of recipients]

Hembygdsföreningen Sällstorp-Ås-Veddige

[Redacted address]

Stora Råreds bys samfälligheter

[Redacted address]

Sällstorp-Svenstorps bys samfälligheter

[Redacted address]

Ulvatorps bys samfälligheter

[Redacted address]

Vallbys samfälligheter

[Redacted address]

Hallands länmuseer

Kulturmiljö Halland, kansli@kulturmiljohalland.se

Kopia

Riksantikvarieämbetet, registrator@raa.se
Varbergs kommun, plan- och byggnadsnämnden, bn@varberg.se
Varbergs kommun, kultur- och fritidsnämnden, kfn@varberg.se
Lantmäterimyndigheten, Östra Långgatan 27, 432 80 Varberg

